

НА МАРГИНИТЕ НА СТАРИТЕ СЛОВЕНСКИ РАКОПИСИ

1

Во издание на Државното издателство на науката и изкуството“ во Софија, излезе книгата под наслов: „Опис на словенските ракописи во софиската библиотека“, под редакција на Мањо Стојанов и на Христо Кодов. Овој Опис претставува, всушност, продолжение на слични два тома, издадени едниот во 1910, а вториот во 1923 година. Сите новособрани ракописи од 1923 година ја сочинуваат содржината на овој, трет том. Затоа и нумерацијата во овој том почнува од бр. 830, т.е. број што претставува продолжение од вториот том.

Сите ракописи се поделени на 15 дела, средени според карактерот на ракописите. Најнапред доаѓаат Псалтирите, па Евангелијата, Апостолите, Минеите, Октоисите, Триодите и Пентикостарите, Службениците, Требниците, Часловците и Масецословците, Службите, Житијата и други богослужбени книги, па Споменарниците, творбите на црковните писатели, Патериците, Пролозите и, на крајот, зборници, дамаскини, лекарственици, житија и др.

И покрај изречниот наслов, дека е тоа книга на описи на словенски ракописи, редакторите сите нив ги делат само на ракописи во српска и бугарска редакција. Меѓутоа, од вкупно 307 ракописи, околу 40—45 се најдени во Македонија и, според критериумите на редакторите, по својата содржина, јазик, правопис и сл., претставуваат ракописи што се разликуваат и од ракописите во српска и од ракописите во бугарска редакција.

Не навлегувајќи стручно во содржината, а особено во карактеристиките на јазикот со кој се овие пишувани, за нас претставува посебен интерес што се тие сите најдени во Македонија. Се чувале долго време по македонските манастири. Првите ракописи датираат дури од XIII век. Но, користејќи ги, секоја генерација, речиси во секој ракопис придодала разни забелешки што се пишувани на народен јазик и претставуваат интересна област за изучување на нашиот јазик. Споредувајќи ги овие македонски или, подобро речено, ракописи во македонска редакција, односно белешките на нивните празни страници или на маргините, со сличните во бугарска и српска редакција, веднаш ќе се забележи очигледна разлика, така што редакторите често морале да се служат со веќе често употребувани изрази, т.е. дека се пишувани на „новобугарско наречје“, или „на македонско наречје“, или „на наречје велешко-прилепско“ и сл., иако, често, и самиот наслов на ракописот говори недвосмислено за неговото потекло и за македонскиот карактер (Слепченски споменарник, Споменарник на манастирот Трескавец — Прилепско) и сл.

Со оглед на недостапноста на овие ракописи да се користат во оригинал, во овој напис ќе се погрижиме да дадеме преглед на содржината на забелешките од оние ракописи што ѝ припаѓаат на македонската јазична група.

2

Откога се дава подробен опис на еден псалтир од почетокот на XVI век и откако се истакнува дека тој псалтир е пишуван во српска редакција, редакторите ја додаваат и следнава забелешка: „На листот 69^b, со неправилни букви од подоцнежното време стои: село Обедник — Битолско“. Иако нема други подробности, со ова се укажува на потеклото на односниот псалтир.

Еден од најстарите ракописи содржани во описот е секако Четириевангелието од XIII век, за кое редакторите наведуваат дека е пишувано во српска редакција. Не навлегувајќи во содржината на ракописот и дали е тој пишуван во српска редакција, за нас претставува особен интерес забелешката на стр. 9^a, која гласи: „Купи сију книгу поп пејо от Говрлева у Скипи (т.е. Скопје б. Б.М.) . . . от Дмитрија Мањковиќа за . . . аспри. А тому сведочи Иосиф митрополит Николај Цветков. Поп Дранчин от . . . дна. Продан от Добри Дол. Никола Поњав. Дабижив ковач в лето 1473“. А отстрана стои: „и поклони го дранкеве сину.“

Ова е, истовремено, најстар ракопис пишуван со црковно-словенски букви, но на народен јазик што не е многу далечен од денешниот.

Уште три слични четириевангелија, но од подоцнежното време се во оваа смисла уште покарактеристични. Во првото, кое потекнува од почетокот на XIV век, стојат овие забелешки: на стр. 1: „Приложи ја . . . свети Никола“. Потоа следуваат имиња: Младен, Силјан, Јане, Гроздан и др. На стр. 225 и 226 стои — „три светители: Василија велики, Григорија Двоеслова, Иван Богослов во лето 1845 ако е Василија поп трне от село Цер, ако е Григорија поп Ангел, ако е Иван поп Иван изран“.

Во второто четириевангелие, кое потекнува од крајот на XIV век, на стр. 293 стои ваква забелешка: „Приими моление господи рабу своју вишу. Коа приложи сију книгу светому Николе и светому Деору и светој Петки. Буди еи душевно спасение и во вечнују памет амин: в лето 1549 месеца априла . . . д'н. „Редакторите забележуваат дека ова евангелие било најдено во манастирот во Слепче.

Во третото четириевангелие, кое датира кон крајот на XVI век, на стр. 16 стои само забелешка запишана со молив од поново време „1897 таја книга е от манастир Св. И. Претеча — Слепче“.

Секако, многу интересен е еден апостол од XIII век, за кој се вели дека е пишуван во бугарска редакција, но редакторите не можеле да не се оградат. Во посебна белешка тие наведуваат дека

„по всичко личи че р’копис’т произхожда от југозападна б’лгарска област (Македонија)“!!!

Минеите се по забелешки пооскудни. Меѓутоа, на еден, што потекнува од XV век а се вели дека е во српска редакција, на стр. 78, стои: „Јосиф в лето 1612“, а во текстот, што е даден на црковно-словенски, стои дека оваа божествена книга била пишувана од злетовскиот митрополит. Во друг минеј, пак од XV век, на предната корица однатре, стои: „Сију книгу купи поп . . . од село Брезница (Скопско“, а во друг, од XVI век, стои: „Лето от сотворение мира . . . кога седел гулаб от села српци (Битолско).“ Меѓутоа, од минеите најмногу внимание заслужува оној од XVI век, во „српска редакција“. Уште на првиот празен лист е испишана една мошне значајна забелешка, иако на грчки јазик. Во превод, таа гласи: „Пишувам во 1725 година, јас поп Дионисие што го изградив манастирот во Цапари (Битолско) во 1724 година. Ја направив ќелијата и магарицата, и дворот, и доведов вода внатре, но зло ме снајде мене несреќниот, бидејќи се најдов во лоша положба клеветејќи ме неправедно и неразумно. И затоа пишувам: кој монах ќе реши во некој пуст или друг манастир, најнапред нека поразмисли па тогаш да отиде; само, притоа, нека си го наполни ќесето за да не страда, како што мене ми се случи.“ Но уште позначајна е една друга забелешка пишувана на народен јазик. Таа гласи:

„Да се знает кога стана паша битолски по балта со потера од 7 филаети собра многу от потера изгина и сеимени и многу темазик беше по ристијани и многу харамии предадова маџар трибара петре и и (т.е. ги) зеде дека беа јунаци ама балта от бучи утече и денеска хитр беше не падна в рака.

месеца маиа 1763.“

Во забелешките на редакторите стои дека станувало збор „за војната меѓу Турците и Русите кај Балта — град во Подолската губернија, кој во тоа време бил во турски раце. Битолскиот паша собрал голема потера од 7 вилаети за да им појде на помош на разбиените турски војски. По тој повод, во христијанското население станал расцеп и се појавиле арамиски чети.“ Во продолжение на вториот лист, стои: „Многу ти живот и поклонение ти попе новаче от мене попа атанас.“

На еден друг минеј, за м. ноември, пак од XVI век, на стр. 231 стои следнава забелешка:

„Сија книга мини м-ц ноевра списа се м-ц ноевра . . . ден светому Иовану претече“, а на некои листови има испишани многу имиња за спомен, сè од Битола, битолските и прилепските села: Стругово, Карамани, Кривогаштани, Вирово, Српци и др. Со исто писмо и ист ракопис, со кој е пишуван овој минеј, с пишуван и минејот за м. февруари од 1546 година. На една страна од овој минеј стои забелешката: „Да се знает сија книга мини ферфир (т.е. февруари) от манастир продрум предитеча Иована.“

Уште три минеи се за одбележување. Сите се од XVI век. Едниот е за м. јуни, другиот за м. јули и третиот за м. октомври.

Во првиот, со црковнословенски букви, стојат овие забелешки:

„Писа се сија книга в лето 1546 а кога доспех моју наста лето 1547. Се исплни ти послушение от многочестните и преизредне в обителех в продромех оцу нашему игумену серафиму и ашче что будет погрешно и исправљајте и не клнете понеже не писа дух свети ни ангел, н (т.е. но) рука брена и грешна и дух унилиј... Ешчо би слаба хартиа и мастило. И мене поменете грешна и худа и свештеноиноцех јеромонах пахомију писавшаго сија грубо.“

На стр. 194 од овој минеј стои: „Да се знает кога отиде турчин на хотин много турчин загина“. А на стр. 195:

„Писах ја стојан от црнобуки в лето от христа 1762“, а подолу продолжува: „Кога се тжи (?) турци цар сто делеше тогаа загина милуш и си кралеви“.

На овие страни се испишани пак многу имиња на села, како: Воѓане, Градиште, Црнобуки и др.

Во вториот минеј, за м, јули, пишувачот порачува:

„Честнејши и светлејши отци. Љубве ради христове ашче что обрштете прочитајште, погрешно, исправљајте и благословите а не клнете. н' (т.е. но) поминајте и нас грешних трудившихсја в светих ваших мертвих, понеже не писа дух свети ни ангел н' (т.е. но) рука брернаа и грашнаа. и вас бог да прости амин.“ Под него стои потпис „јеромонах Висарион“.

Во забелешката на редакторите се објаснува горниот текст со следниве зборови:

„Според писмото и правописот, може да се утврди со сигурност дека е тоа истиот јеромонах Висарион од Дебар кој во 1547 година препишал во слепченскиот манастир „Св. Иоан Претеча“ други две книги: „Поученија на Кирил Јерусалимски и „Златоуст“.

И во овој минеј, на некои страни, има потписи на луѓе од: Бучин, Загоричани, Стругово, Слепче и др.

Минејот за м. октомври потекнува исто така од Македонија. Тоа јасно се гледа од белешката на стр. 57, во која стои:

„Сие книга од Топлица (Прилепско)“. На стр. 139, пак, се вели: „Оти го зеде најдо со изим от игуменот да пеат и пак да го донесат.“ И овде се испишани со кирилски и грчки букви сслага: Мечкарица, Драгожани, Бучин, Чепигово, Топлица, Боротино, Магарево, Руфци, Клепач, Трновци, Секирени, Рамне, Патица и Смилево. На стр. 181 стои: „село от грат писа Јосиф паросиа секула маленко неделко ангеле“.

На еден октоих од првата половина на XV век се вели дека е пишуван „во село Бањани“, а на еден службеник од втората половина на XV век — дека ракописот се наоѓал во слепченскиот манастир „Св. Иоан Претеча“.

Од крајот на XVI век и почетокот на XVII век потекнува еден требник што се наоѓал во Чучер — Скопско. Еве како е тоа, во самиот требник, забележано:

„Сија книга манастира светого благовештениа писа сије месеца маиа први ден. писал Јосиф калогер.“ На друг лист: „писа митар, писа петар, писа стијан.“ Пак на посебен лист стои: „Пописа поп Стамен, банаски, поп светого Горжију от село Чучер дете крсто“.

Многу почист е јазикот во еден месецослов, од XV век, а се наоѓал во лесновскиот манастир. Еве ја белешката:

„Да се знае кога се покалуѓери поп Ѓоре от манастир лесново и нарекоха име ему герасим и постави го владика егумана у манастир карпински ва лета 1717 месеца јаноарија . . . д'н“.

На еден ракопис, наречен „Служба на Атанасиј и Кирил Александриски“, кој потекнува од крајот на XV век, на грчки јазик стои дека

„таа книга е на црквата Св. Атанасие“, а од внатрешната страна, на задната корица, стои: „Сије от манастир Житоше в лето да се знает кога се мени царот в лете 1755 от христа.“

Посебно внимание од сите наброени ракописи привлекува службата и житието на Гаврил Лесновски од 1868 година. Како што редакторите забележуваат, во јазикот на житието „има многу елементи на народен говор — кратовско наречје“. Овој ракопис му е посветен на Гаврил Лесновски и претставува редок пример и објект за изучување на јазикот. Содржи 42 листа и сите се на број. Откога се дава податокот дека „сеи преподобни Гаврил беше от страни осечком поле (оздола на полето ова е поправено со „овечком поле“ т.е. Овче Поле) родителем богату селу и благочестиву“, со друг ракопис е напишано следново: „Преписан от Макарија монаха и сије изјасително писание“ (потоа следуваат куси податоци за лесновскиот манастир). На стр. 16 стои белешка од препишувачот: „Преписец аз Иоан протопоп из Кратово. и ако би имало грешки, притурите вие. 1868 година.“

Од исто такво значење во однос на јазикот е и Канонот Богородичен од почетокот на XVII век. Тој има 188 листа. Овде се цитираат забелешките што се наоѓаат на почетниот и на последните листови. Еве ги нив: „И пак се знает како приложи поп костадин сија книга. приложи поп костадин от село прилепец (прилепско) на манастир добромирово. кои ки ет га зет да е проклет от пречиста и от самого христа от оци богоносни да е проклет и заклет и нејзожен (!) на судиште прет риста и прет андјели господави токо (т.е. туку) да пребиват при сатанаила“.

На крајот на 187-от лист стои: „Да се знает ко седел на манастир ѓак гулап слепченски“.

Еден катавасијник (вид црковен песнарник) од XIX век привлекува внимание поради забелешките на редакторите во кои стои дека е тој пишуван на „език новоб'лгарски, македонско наречие (велешко-прилепско)“!!!

Посебен интерес претставуваат и споменарниците. Во овој зборник од описи има неколку споменарници што потекнуваат

од Македонија. Првиот е „Слепченски споменарник од втората половина на XVI век“; „втор слепченски споменарник од 1792—1832 година“; „Споменарник на манастирот „Трескавец“ (Прилепско) од XIX век“; „Битолско-прилепски споменарник од XIX век“; и „втор битолско-прилепски споменарник од XIX век“.

Првиот споменарник содржи неколку дела. Првиот составувач го распределил споменарникот на делови за владетели, потоа за архиепископи, па за митрополити, епископи итн. оставајќи за секој дел по неколку празни листа. Овде можат да се сретнат потписи на сите црковни старешини од најстаро време. Најнапред се наоѓаат имињата на покојните охридски архиепископи: прохор, григор, паиси; потоа, на партение, каленик ориски (т.е. охридски) и др. Кај митрополите стојат имињата на: никифор, митрофан, јоасаф, матеј, игнатие; па имињата на епископите: герасим, атанасија, пахомија, агапија, софронија итн. На посебни листови се испишани имињата на мирјани од разни села од Битолско, Прилепско, Велешко, Воденско и др.

На кориците однатре стои белешкава: „Да се знает како се обешта сгиан да правит самарите на година по . . . кила жито.“ На крајот, по ред имиња, пишуваачот си го ставил и името: „го писаристе попов от слепче“.

Вториот слепченски споменарник содржи исто така имиња на голем број села од Македонија. На одделни места стојат и датите. Најстара е 1792 година а најнова 1832 година. Запишани се и некои подароци.

На пример, на стр. 58 стои: „Село слепче (годината е нечитка) анѓеле милошев писа нива во коритишта на тубата на долни крај . . . е хариза светому Ивану за негово здраве и душевно спасение и кои ќе хе чинит стопан други да земат да е хаворисан“. На друг лист стои: „Најдо даде тепсија“, а на трет лист: „Село бучин (година нечитка). За велика даде китан едно гушниче за нејзина душа.“ Понатаму: „От битола христе рибар приложи куќа на драгите комшиа новето светому Иванову продруму на слепче . . .“ „Помени господи хеснав терзиски зашто шетаг кутиата во солун . . .“ „ . . . Хеснав от битола екмекчиан Неделко Иван Кузман Костадин Димитриу Трпе Марко Илиа оти поклониа за еванѓелието со сребро за вечна памет нихна“.

И во споменарникот на манастирот „Трескавец“ се испишани имињата на многу села. На крајот е следнава белешка:

„1876 година месец декемврија 16 ден от како сум дошол во манастир трескавец пресвета богородица. Зимат Јованиќија монах от егуманот трескаечки попа мице 10 гроша“, а под него: „Маќерот земат от свети арангел 3 пиници ерш от акот.“

Двата битолско-прилепски споменарници содржат имиња на голем број села од Битолско и Прилепско.

Особен интерес привлекуваат и ракописот на еден патерик од крајот на XIV век и Варламовиот пролог за март-август 1554 година. Заедничко им е што биле чувани во слепченскиот манастир и што

обилуваат со забелешки. Така, во првиот, уште во почетокот, се наоѓа следнава забелешка:

„Да знати се егда бист звезда на небото со нишан јависе месеца августа в ден... и ства до месеца ноеврија во това време бист лето от христа 1812, и во това време бист зима велика многу держа заман многу... и за храна многу мака видехме мака и мрас многу бист во сата зима. и таја звезда тогај беше да знаете браќа и болести многу бежа тогај.“

На задната страна стои, со црквенословенско писмо: „во лето 1748. Сија книга големи отаќник манастира више слепче храм частнаго и славнаго пророка предтеча крститеља иована придох аз филотеа јеромонах манши в инсцех богати в гресех при игумена кир христифора јеромонаха 1748.“

Белешките на Варлаамовиот пролог се од подоцнежна дата. Ѓве ги нив: „Да се знает кога беше егумен аверки во манастир слепче во лето 1798.“ По белешките на црквенословенски јазик, со кирилски букви, стои:

„Да се знаит кога беше попа богдан евимериа во лето 1882 кога се ракоположи во Костендил Иларион ловчански сенет 1881 месеца ноемврија во 21 ден от село врбјани от кочо чонески и митра презитера.“ На 169 стр., на полето отстрана (во врска со еден расказ за некое чудо) пишувачат не поверувал, па напишал: „овде слагал многу“.

Од не мала важност се белешките на Прологот за септември-ноември, од околу средината на XIV век, што се чувал во Марков манастир — Скопско. На предната корица, од внатрешната страна, може да се прочита:

„Лето 1668 тогдa би војска на малту“, а подолу: „Сија книга големи панаијарник от марков манастир“. Уште подолу: „Сија книга големи панафирник от маркова манастира храма светаго димитрија мироточиваго ва реце сушици писа грешни филотеј.“ На првиот лист отстрана стои: „Оваа книга житие писана у марков манастир ка се писала така ка се повезала (нечитка година) године сиреч повезана в лето... ги повеза скопски митрополит теодосиј не со плаќане, но со своју руку за свој помен и за родителем его. Умолен бист от филотеја игумена марковаго манастира.“ На друга страна има белешка од митрополитот Теодосие. Ѓве ја неа: „Сију книгу повезах аз митрополит скопски теодоси в лето 1673 голема панегерик за своју душу и свои родители месеца... д'н у скопи.“

На вториот лист, на горното поле, може да се прочита: „Сие писах аз недостојниј во јеромонасех кирил тетоец¹⁾ недостојниј игмен тогожде манастира беше оболело потписот владикин затоа обнових да не се заборава труд покојному митрополиту скопском кир теодосију обнових сие во време митрополита кир антима во дни имемона али бег ибраим бег во лето 1809. Кирил јеромонах марковаго манастира.“

На стр. 289 е следнава белешка: „Да се знае аз ко се писах аз грешни елисеја ереја во лето от христа 1851 от село Горно Солње (Скопско) поп Трпковиќ месеца иуниа во ден 17 житие наречесја книга от марков манастир светаго великомученика димитриа во еромонасех егумен гјерасим Симоновиќ рекалија тогај почна да се зема низами от христијаните от битола от прилеп от кичево от велес по неколку зедова.“ Подолу: „Да се знает кога писах аз грешниј трпко во лето от христа 1809 светаго великомученика Димитриа.“

1) Зборот е за Кирил Пејчинович.

Интересни се и забелешките ставани на страниците на еден „зборник од поуки и речи“ од крајот на XIV век. На стр. 189 се вели: „Да се знае кога беше скапиата се стори кило жите вардарка ... гроша ршта ... гроша јачменот ... гроша во лето 1840 года манастир слепче свети иоан предтеча.“

Во еден сличен зборник од крајот на XV век се спомнуваат повеќе македонски села. На корицата стои: „Кирил митрополит Скопски ... д'н приде у штип“, а на друга страна: „1737 на ... ден доиде филип от ново село под штипом чедо папучи бујуклија.“ А на задните корици: „1736 ... приде ка мене добропохотни и приснопаветни наш брат ... (нечитко) писах аз грешни гјак павун от село злокукане ва лето...“ Под него: „1749 прииде от штип филип бујуклиов син к мене учити...“ Потоа е потписот: „Петар гјакон 1734“ а под него: „Атнас село осинча.“ (секако село Осинчани — Скопско).

На крајот, интересни се и два лекарственика од XIX век. Нивното потекло не е означено, но, според јазикот, може да се претпостави дека се од Македонија. Еве дел од текстот од едниот:

„От оток што отече срцето (збор е за лекови за таков оток) слнчоглед расечи на 4 парчета едното парче свари и малку мет да пие жешко и оздравее ...

От чукундур лиске вари пи жешко многу пути.

Слезен 100 дрм вода 200 дрм да ври да остане 100 дрм вода превари ја с мет пи тепло у срце оток оздравее.

Говежго лајно тазе насоли црн пипер наложи на отоко дватри пути хлатко.“

3

Иако нема потреба од посебни коментари, во врска со Описот на старите словенски ракописи што се наоѓаат во софиската Народна библиотека, се наметнуваат повеќе прашања.

Едно од тие е: Дали ракописите што се најдени (или, подобро речено, ограбени) во македонските манастири претставуваат интегрален дел од бугарското или од српското старо духовно богатство, или пак е тоа создавано независно од овие? Самиот факт дека се тие пишувани и создавани во Македонија јасно говори дека во тоа нема дилема. Обидот редакторите некои од нив да ги прикажат како бугарски или српски застанува во прилог на самобитниот карактер на тие ракописи како македонски. Зашто, во спротивен случај, или се тие само бугарски или само српски. Нелогично е на една иста територија да постојат и српски и бугарски ракописи. Можеби вистината се наоѓа во трета алтернатива, од која денешните бугарски „учени“ бегаат кога станува збор за Македонија. Имено, во оние услови, т.е. кога сите балкански земји се наоѓаат веќе под Турците, да се говори за некоја национална свест во денешна смисла на зборот — е повеќе од антинаучно. Ова особено кога кај сите словенски народи на Балканот е зачувано старословенското писмо. Но, раководејќи се од шовинистички побуди и од политиката на негирање на македонската националност, редакторите употребуваат таков метод на класифицирање на ракописите при кој се избегнува сè што е македонско.

Второто прашање што го наметнува овој Опис се однесува до јазикот на забелешките на маргините од овие ракописи. Веќе рековме дека и самите редактори спомнуваат дека тој јазик е „ново-

б'лгарски“ (што ли му е сега ова „новоб'лгарски“!!!), „македонско наречие“, „наречие велешко-прилепско“ (како доведе ги издиференцираа овие наречја!) и сл. избегнувајќи свесно да ги наречат со нивното вистинско име. Сакајќи да бидат докрај доследни во негирањето на македонската припадност (го употребуваме нивниот метод на класификација) на ракописите, тие ги негираат умислено и очигледните факти изразени јазично. Оваа доследност оди до таму што и ракописите со македонски ознаки како што се: „Слепченскиот споменарник“, „Споменарникот на манастирот „Трескавец“, Битолско-прилепски споменарник“ и други — ги прават бугарски.

Да завршиме со еден често спомнуван факт што се однесува до материјалната култура на нашиот народ. Наброените ракописи (а и не само од овој Опис), како и големиот број манастири во кои се пишувале и препишувале тие ракописи, големиот број икони и фрески низ кои единствено се зачувал духот на народот под тешкиот турски гнет, говорат за едно неисцрпно духовно богатство на нашиот народ. Но тие говорат и за тоа дека тоа богатство можел да го создаде само народ кој низ целата своја историја си го зачувал и своето име.